भारते शक्तिपूजा

आविरलाल-गङ्गोपाध्यायः

उत्सर्गः

येषां करुणापाङ्गाद् जगतां सकलनारीमूर्तौ ग्रन्थकारः श्रीश्रीजगदम्बाया विशेषशक्तिप्रकाशं समुपलभ्य धन्योऽभवत्, तेषामेव श्रीपादपद्मे पुस्तिकेयं भक्तिपूरितान्तःकरणेन समर्पिताऽस्तु। इति

प्रणतो
ग्रन्थकारः

प्रथमः प्रस्तावः

शक्तितत्त्वपूजापद्धतिनिरूपणम्

या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता।
नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥

अयमत्र आशयः जडेषु चेतनेषु सर्वेषु क्वचिद् अव्यक्ता क्वचिद् वा व्यक्ता सती संस्थिता तां शक्तिरूपिणीं देवीम् अहम् मुहुर्मुहुः प्रणमामीति।

हे पाठक, नवयुगेऽस्मिन् नवोद्यमैः सनातनी शक्तिः जागरिता पुनः! इयं किल प्रबुद्धा श्रीरामकृष्णभगवत्पादानाम् अलोकसामान्यैः त्यागतपोऽनिरतप्रेमाह्वानैः। किञ्च, प्रवृत्ता नरदेवस्य (रामकृष्णे रूढः) श्रीमद्विवेकानन्दस्वामिनो गुरुगतप्राणत्वात् प्रसन्ना सती परमकल्याणाय। तस्मात्

समस्तं हि भारतं, कालेन च समस्ता वै धरित्री अस्याः पूतस्पर्शात् नवभावैः पूर्णा सती कृतार्था स्याद् इति न तत्र सन्देहः। यतो हि ब्रह्मसद्भावात् सदैव अमोघा अविनाशिनी सर्वान्तर्निहिता सती ब्रह्मशक्तिः सर्वथा सकलनियमनकरी।

अस्ति शक्तेः चित्रप्रभाववशाद् एव सर्षपतुल्येऽपि बीजे विशालो वृक्षः, मांसपिण्डात्मकमनुष्यशरीरे जडजगन्नियामिका चैतन्यमयी बुद्धिः, तथा च आकाशादपि तरले इन्द्रियातीते च मनसि समस्तप्रपञ्चप्रतिष्ठा। अद्भुतोऽयं साधारणशक्तिप्रभावश्चेद् अन्तर्जगन्नियामिकाया अध्यात्मशक्तेर्महिम्नः कथं तावत् सातिशयत्वं स्यात्? कथं न पुनर्जगदिदं तस्याः पूजायै आबहोः कालात् प्राणान् अपि समर्पयितुम् इच्छेत्? पुनरपि जगति नवप्रबोधितायाः शक्तेः पूजा भविता प्रसृता। पुनश्च भारताः श्रीरामकृष्णभगवत्पादप्रबोधितां सनातनीं ब्रह्मशक्तिम् अर्चयित्वा स्वयं धन्याः सन्तः परान् अपि धन्यधन्यान् कुर्युः। अतो हि यथार्थोऽयं कालः शक्तितत्त्वशक्तिपूजापरामर्शात्मकः।

धवलशिरा वेद उवाच—*प्राचीना अपि शक्तिः नित्या नवीना, गुप्तभावात् व्यक्ता सती नवीनारूपेण प्रतीयते।*[१] अन्यथा, उवाच श्रीरामकृष्णदेवो यथा—परिवस्त्रान्तराले देवी सर्वदैव राजत इति। शक्तेर्नास्ति ह्रासः, नास्ति वृद्धिः, लोपस्य वा का कथा? आवरणस्य घनत्वसूक्ष्मत्वतारतम्यादेव वयं तावत् तस्या ह्रासं वृद्धिं वा कल्पयामः। क्वचिद्वा तस्या लोपः।

एकैव शक्तिः कतिवारं गुप्ता सती व्यक्ता, व्यक्ता सती गुप्ताऽभवद् इति को वा कथयितुं प्रभवति? यदैव व्यक्ता, तदैव नूतना। यदैव गुप्ता, तदैव लुप्तेति अनुभूयते। प्रतिकालं प्रचलतीयं लीला। देशं महादेशं पृथ्वीं जगच्चाखिलं स्वीकृत्य जातिं समाजं प्रतिपरिवारं व्यक्तिं च स्वीकृत्य प्रचलति

१ अस्य साक्षाद् वेदोक्तेः अन्वेषणं न इतोऽपि पर्यन्ततां गतम्। तस्मात् एतावता एवमेव विचिन्तितं यत् स्वामिना बहूक्तीनां साररूपेणैव एव एषा उपन्यस्ता। यदि क्वचित् भागस्यैतस्य याथार्थ्यम् अस्मच्छक्त्या अन्वेष्य प्राप्यते तत् प्रकाश्यते।

नित्येयं लीला। चूर्णिताः कियन्तश्च ग्रहाः, पुनः सम्भूताश्च कियन्तः, पर्वतायिता देशाः, कियन्तश्च प्राप्तसमुद्रकवला इति केन शक्ष्यते निर्णेतुम्? ग्रहैकस्य पृथिव्यन्तरस्थदेशैकस्य वा कतिवारम् ईदृशदशाप्राप्तिर्बभूव इति वा कः प्रभवति कथयितुम्? तुषारावृतहिमालयशृङ्गे समुद्रनिर्घोषस्य, समुद्रगर्भे देशजनपदस्य, विद्यते हि इतिहाससत्ता। जनपदं शतैरब्दैः पुनश्च विपिनं शतैरिति किल रूढिः।

एवं नु कति जातयः समाजाश्च समुन्नता अवनताः, पुनश्च समुत्थिता इति को वा ब्रूयात्? अपि च, शैशवयौवनवार्धक्येषु स्वगतशक्तेस्तारतम्यं केन वा न प्रत्यक्षीकृतम्? को वास्य भारतस्य ऋषिर्वा योगी वा नानुभूतवान् पुनर्जन्मनि तस्या एव शक्तेः पुनर्विकासम्? अतो हि प्रफुल्लकमलाधिष्ठितायाः तन्व्या अनिन्द्यसुन्दर्याः पौनःपुन्येन गजग्रासोद्गारकथा क्वचित् धियाऽपि कविकल्पनेति न खलु मन्यते। यद्वा, देवर्षिनारददृष्टायां भागवतमायायाः सूचीछिद्रवर्त्मना आभीक्ष्ण्येन गजप्रवेशनिर्गमनस्य आख्यायिकायामपि नैवापद्यते सन्देहलवः। ददर्शैकदा भगवान् श्रीरामकृष्णदेवो जगज्जनन्या महामायायाः स्वरूपतत्त्वावगमनाभिलाषी सन्—अनुपमा सुन्दरी नारी सर्वाङ्गसुन्दरतनयप्रसवे तल्लालने पालने च निःशेषायासं स्वीकृत्य क्षणानन्तरं पुनः सहर्षं तं जग्रासेति! शक्तिः खलु प्रसवप्रलयरूपात्यन्तविपरीतगुणधारिणी इति परमिदं सत्यं शक्तितत्त्वपरामर्शाद् अनुभूयते। अर्वाचीनदार्शनिकैः अपि सिद्धान्तितं यत् नास्ति शक्तेर्विनाशः तत्परिमाणह्रासश्चेति। गुप्तव्यक्तभावमात्रम् आपद्यते।

तथैवास्मिन् भावराज्येऽपि। भावराज्ये सूक्ष्ममनोराज्येऽपि विद्यते शक्तेरेषा लीला। जातेः समाजस्य व्यक्त्युपलब्धस्य वा व्यावहारिकः पारमार्थिकश्च भावः कालेनाङ्कुरितो वर्धितः परिणतो लुप्तश्च सन् पुनः स भावतरङ्गः अपरेऽस्मिन् जातौ समाजे व्यक्तौ वा प्रविष्टः प्रकाशितश्च भूत्वा नूतनरूपेणोपलभ्यते। महाशक्तेर्विचित्रलीलावशात् तस्य प्राचीनत्वं नितराम् अननुभूय चिन्त्यते च तया

द्वितीयया जात्या, भावोऽयं न क्वचिज्जगति समुदितः इति। तथा च मदगर्वस्फीता सती कुटिलजीवनसमस्यायाः अपूर्वमिदं सरलं समाधानं तयाऽऽविष्कृतम् इति प्रचार्यते।

अर्वाचीनयुरोपामेरिके इत्यत्रोदाहरणे। प्राचीनानां भारतमिश्रयवनादिदेशानां सामाजिकनैतिकाध्यात्मिकादिभावतरङ्ग इदानीं तेषु देशेषु किञ्चित् अन्यथाभूतः पुष्टश्च सम्भूय समुत्थित इत्यतः प्रत्यक्षं तेषां देशस्थानां मदगर्वः। भोः पाश्चात्त्यदार्शनिक, त्वया क्रमविकासं, स्त्रीनिर्वाचनम्, अपत्यानुगतपितृगुणवादं चेत्यादि गृहीत्वा **आविष्कृतं जीवनशङ्कायाः सरलसमाधानम्** इत्युक्त्वा जगदिदम् आहूयत इति तु वृथैव गर्वः। पुनश्च स्थानान्तरितः स्याद् भावतरङ्गः। आपतति तामिस्रं परम् आलोकात्। जीवनाच्च परं पुनरुपतिष्ठते हि मृत्युः। जीवनशङ्कायाः जातिगतं किञ्चित् समाधानं नूनं तिष्ठेत् दूरपराहतम्। तर्हि व्यक्तौ समाधानम्? आबह्वोः कालात् या गतिः। **छिन्नः किल लक्षेषु एक एव वाताट** इति छेत्स्यति।

भो युरोप, दत्तः त्वया हृदयशोणितबिन्दुबिन्दुः क्षात्रशक्तेः वैश्यशक्तेश्च उपासनायै। तदेव घोरं तपस्त्वाम् उन्नतशिरस्कं विदधीत। भो अमेरिके, तत्पराऽसि तद्द्वयसहितशूद्रशक्तेराराधने। तस्मादेव त्वरितस्ते जातीयोदयः। किन्तु पुनर्यूयम् अवहेलिष्यथ महाशक्तेराराधनायाम्। विस्मरिष्यथ च काले। पुनः सा **सहस्रपरमा शतमूला शताङ्कुरा**[२] दूर्वादेवी अपराराधनप्रसन्ना सती उदिता स्याद् अपरत्र। अयमेव नियमः।

गुप्ताया व्यक्ता, व्यक्तायाश्च गुप्ता इति भावाभ्यां शक्तेर्लीला जगति सर्वत्र नितरां विराजिता। यस्मिन् व्यक्तौ समाजे जातौ च शक्तेः प्रथमोक्तभावस्य लीला घटते, तमेव वयं जीवन्तम्, उदयशीलं, भाग्यवन्तं च समवगच्छामः। यस्मिंश्च

---

[२] सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं दूर्वा दुःस्वप्ननाशिनी॥ इति तैत्तिरीयकृष्णयजुर्वेदान्तर्गतायां महानारायणोपनिषदि १.२८

अपरभावलीला तस्मिन्नेव वार्धक्यं, निरैश्वर्यम्, अनभ्युदयो, मृत्युच्छाया च समुपलभ्यते।

किञ्च, बहुकालसङ्गोपितशक्तेर्विकासो यस्य कायमनसोः समाश्रयेण जायते, व्यक्तशक्तेर्वा कार्यक्रमो येन याथार्थ्येन सञ्जायते, तस्मै अस्माभिः श्रद्धाभक्तिप्रणोदितैः कथम् उच्चपदव्याः प्रदानाय कृतप्रतिज्ञैर्भूयते। जडराज्ये स आविष्कारकः, मनोराज्ये दार्शनिकः, तथा च धर्मराज्ये मुक्तस्वभाव ऋषिः, यद्वा शुद्धसत्त्वविग्रहधारी अवतारः।

अस्माभिः पञ्चेन्द्रियैः यत्किञ्चिद् स्पृश्यते, मनसा यत्किञ्चित् चिन्त्यते, यत्किञ्चित् अनुमीयते, निर्मीयते च, तत्सर्वं शक्तिसहायात्, सर्वमेव शक्तिराज्याधिकारिभुक्। वेदमुखेन देवी वदति—

मया सोऽन्नमत्ति यो विपश्यति
यः प्राणिति य ईं शृणोत्युक्तम्।
अमन्तवो मां त उपक्षियन्ति
श्रुधि श्रुत श्रद्धिवं ते वदामि॥
अहं रुद्राय धनुरातनोमि
ब्रह्मद्विषे शरवे हन्तवा उ।
अहं जनाय समदं कृणोम्यहं
द्यावापृथिवी आविवेश॥ इति।

अयमत्राशयो यत्, मत्कारणादेव जीवन्ति लोकाः, अन्नम् अदन्ति, शृण्वन्ति च। ये मदवहेलनं कुर्वन्ति, ते विनश्यन्ति। श्रद्दधानोऽसि। तस्मात् त्वां कथये। ब्रह्मशक्तेः हिंसकानाम् असुराणां वधाय धनुर्धारिणो रुद्रस्य बाहौ अहमेव शक्त्यात्मना अवातिष्ठे। अहमेव लोकरक्षायै युद्धाय प्रवृत्तः। अहमेव आकाशपृथिव्योर्मध्ये प्रविष्टा सती विराजे।

शक्तिराज्यस्य पूर्वोक्ता अद्भुता विस्तृतिः येन क्वचिद् उपलब्धं तेन बुद्धं

यत् शक्तिपूजयैव जगत् चिराय व्यापृतम्। शक्त्याराधनाभिन्नम् उपासनान्तरं क्वचिदपि नाभूत्, कदाचिदपि न भविता। जडचेतनादि सर्वम् आ युगम् आ जीवितं शक्त्याराधनायै व्यग्रं सदपि पूजावसानाय न प्रभवति। अपि क्वचित् प्रभवेत्? प्रभवति चेदपि शक्तिसहायादेव—

सैषा प्रसन्ना वरदा नृणां भवति मुक्तये। इति।

शक्तिपूजाफलं क्षणात् प्रत्यक्षीक्रियते इत्यस्ति रूढिः। तत्रापि कलौ। अन्ये च देवा निद्रिताः। वृथास्फालनम् अन्येषां शास्त्राणां शक्तिपूजानिरूपकतन्त्रनिचयभिन्नानाम् निर्विषभुजगानाम् इव। तथ्यमिदं किल पूर्णतः सत्यं नापि चेत् कियत् सत्यम्। यतो हि प्रत्यक्षीकरोमि यत् मनुष्या जडराज्ये मनोराज्ये च यत्किमपि अध्यकुर्वन् तत्सर्वं शक्त्याराधनाफलम्। जडशक्तिरूपेण या साधारणजनाक्षिगोचरा, तदाराधनयैव शारीरविज्ञानं, भूतविज्ञानं, रोगशान्तिः, महामारीप्रतिविधानम्, आहारसंस्थानं, धनागमोपायबाहुल्यं, युद्धाय युक्तानि अस्त्राणि शस्त्राणि चेत्यादि तस्य करतलगतम्। तथैव मानसिकशक्तिनाम्ना या प्रसिद्धा, तदुपासनया मानवस्य मनोविज्ञानं, कवित्वं, संयमो, विवाहविधानं, सभ्यता, नीतिः, समाजनिर्माणं, राजनीतिः इत्यादिकं तथा च आध्यात्मिकशक्तेरुद्बोधने सति ब्रह्मचर्यसत्यसन्तोषशमदामादिसाधनसम्पत्तयः, अन्ततश्च सर्वबाधाविनिर्मुक्तिरूपः परमपुरुषार्थोऽपि तस्याधिकारे। नूनं तु तत्सर्वं बहूनां बहुकालकृतप्रभूतशक्त्युपासनफलतया प्रकाशितं सदुपतिष्ठते। किन्तु मानवैः यत्किञ्चित् श्रद्धाभक्तिसहायेन या काचित् शक्तिः यथापरिमाणमुपासिता तत्परिमाणफलावाप्तिरेव साक्षात् प्राप्यते। ऐतत्कालिकानाम् उपासकानामपि तथ्यमिदं प्रत्यक्षसिद्धम्।

किन्तु पूजाया अङ्गहीनत्वात्, विधेः श्रद्धायाश्च विरहाद् वा नूनं तत्पूर्णफलावाप्त्यभावः। क्वचिच्च विपरीतफलप्राप्तिरपि जायते। यस्यां

पूजायां यद् यद् उपकरणम् आवश्यकं, तदायाससाध्यमपि समाकलनीयम्। यत्कारणसत्वे यद्विशिष्टफलोत्पत्तिः, स्यात् तत्र तत्समेषां संयोगापत्तिः। ऋजुत्वेऽप्यस्य तथ्यस्य, प्रतिनियतं तत्र मानवानां विस्मृतिर्जायते। इदं किल साम्प्रतम् अस्माभिर्बहुधा विस्मर्यते देशेऽस्मिन्! प्राप्यते च फलमपि तदनुगुणम्। अधुना शक्तिपूजाडम्बनेषु समग्रराष्ट्रस्य व्यापृतत्वेऽपि निर्वीर्यत्वं, धर्महीनता, विद्याहीनता, धनहीनता, अन्नहीनता, श्रीहीनता च। दोषस्तु पूजाविधिव्यतिक्रमः। रसायनविज्ञानव्युत्पन्नेच्छायां कश्चित् त्रिसन्ध्यास्नानं, हविष्यान्नभोजनं, रहसि बीजमन्त्रजपं च कुर्वाणश्चेत् क्व वा तस्य फलप्रत्याशा? अङ्गहीना तदिष्टशक्त्युपासना। महामारीप्रतिविधानाय कैश्चिद् बाह्यशौचविधानानि सर्वथा अपरिगणय्य भक्ष्यपेयादि अविचार्य होरां यावद् उच्चैर्हरिसङ्कीर्तनं क्रियते चेत् सा तच्चेष्टा किं विलक्षणा काचिद् वातुल्यभिन्ना? तदिष्टपूजोपकरणानाम् अत्यन्ताभावात्। दुर्भिक्षस्य करालग्रासाद् देशम् उद्धर्त्तुकामेन केनचिद् रक्षाकालीपूजामात्रं सम्पाद्य विगतज्वरेण स्थीयते, नवोपायेन अर्थागमे, अन्नवृद्धौ, अपराणां च इष्टोपायेषु दृष्टिः न दीयते, न च कल्प्यते चेत् तदाराधानमपि नूनम् अङ्गहीनमिति किं वाऽन्यत् कथयितुं शक्यम्? यः स्वदेशकल्याणाय प्रत्यहं भाषणे व्यग्रः, कणमात्रस्वार्थत्यागाय तु सर्वदैव अतत्परः, किं वाऽपि फलं प्रदीयते तदुपासनेन? उच्यते च **यस्योद्वाहस्य यो मन्त्रः** इष्टं तस्योच्चारणम्। एवं श्रद्धाहीनं, विधिहीनं, मन्त्रहीनम्, अदक्षिणं पूजनं कृत्वा ब्रूमः—**न प्राप्तं किल पूजाफलम्** इति। हा मानव, सहजबुद्धेः किं ते तावान् अभावः! असकृत् त्वां कथयति हि शास्त्रं, भवेयुः कार्यसिद्धये पञ्चकारणानि—

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम्।
विविधाश्च पृथक् चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम्॥ इति।

यथा हि योग्यदेशः, उद्यमी कर्ता, पूर्णेन्द्रियग्रामः, पुनः पुनः उद्यमः, दैवं च। सामान्यबोधेनापि त्वया उपलभ्यते किल, एकस्मिन्

हस्ते दैवं, अपरस्मिन् पुरुषकारः सदृढं स्वीक्रियते चेदेव गन्तव्यवर्त्मनि भवितुमर्हति अग्रगः। अन्यथा, पुरुषकारसहायेन चेष्टा निर्भरशीलता चेत्येतदुभयं कथं ते प्रदत्तं भगवता? विस्पष्टं सकृत् चिन्तय तावत्, भारतस्य पूर्वपूर्वर्षयो मनोविज्ञाने, शारीरविज्ञाने, ज्योतिर्विज्ञाने, राजनीत्यादिषु पारदृश्वान आसन्, किं तत् केवलं मन्त्रजपैकप्रभावात्, चेष्टाविरहितदैवमात्रनिष्ठत्वाद् वा? भारतस्य तान्त्रिकावधूताः यत् सकलधातुविनिर्मितम् औषधं, विविधविषप्रयोगैः विविधरोगोपशान्त्युपायश्च आविष्कृतं तत् कीदृशानां निर्भयोद्यमपरीक्षाणां परिचायकम्! कियतां नु साधकानाम् अनुरागभक्तिपूतहृदयकृतशक्तिपूजनादेव प्रत्येकम् आविष्कृतम्! अधुना कश्चित् विषयविशेषाय अनुरागभक्तिसहकृतहृदयरुधिरकणं शुष्कीक्रियत इति दृश्यते चेत् निमील्यते त्वया नेत्रम्। श्रुत्वा हि मात्रं बलिदानं स्वार्थत्यागं च हतबोधेन त्वया विद्यते। किन्तु शृणु तावत्, भारतर्षिः कार्यं प्रदर्शयन् चिराय समुद्घोषयति—**श्रद्धाभक्तिसहकृतधैर्येण यथायथम् उपायं स्वीकुरुष्व, कष्टं समं संसह्य, हृदयस्य प्रतिशोणितबिन्दुपातमपि स्वीकृत्य शक्तिम् उद्बोधय, तर्पय च। स्वस्य प्रियं यत्किञ्चिद् वस्तु, अतिप्रियेऽपि च कायमनसी इष्टलाभाय देव्यै बलिरूपेण देहि। तेन पश्येः—यत्कामाय सनवोन्मेषः पूजयसि, तत् सेद्धा। सेद्धा च त्वद्भक्तिपूतैकसाधनया तव कुलजातिदेशानां महाकल्याणम्। आत्मानं धन्यं कुर्वाणः अपरसाधारणमपि धन्यं कुर्वीध्वम्।** इति।

बलिदानं सम्पूर्णस्वार्थत्यागं वा हित्वा अपूर्णा किल शक्तिपूजा, तथैव तत्फलमपि। छागमहिषबलिस्तु अनुकल्पमात्रम्। हृदयशोणितप्रदानम्। यत्कामाय पूज्यते तदर्थं स्वसमस्तकायमनसोः आत्यन्तिकसमर्पणम् ऋते कस्मिंश्चिदपि शक्तिपूजने फलसिद्धेरसम्भवः। **त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः** इति वेदो वक्ति। त्याग एव आत्मज्ञानलाभपुरःसरे अमरत्वसम्पादने केवलोपायः। न च आत्मज्ञानमात्रे, स्वार्थसुखन्यासं विना खलु किञ्चिन्महत् जगत्यस्मिन्

लभ्यते। स त्याग एव शक्तिपूजापद्धतौ बलिहोमयोः केवलो लक्ष्यः। सर्वत्यागेन अमरत्वलाभः, विद्यार्थत्यागेन विद्यालाभः, धनार्थत्यागेन धनलाभः, प्रभुत्वस्य त्यागे प्रभुत्वलाभः इत्येवम् अपरापरविषयेष्वपि त्यागः बलिमाहात्म्यं नित्यप्रत्यक्षम्। तत्समेषां लाभोपायः त्यागः, रक्षोपायश्चापि त्यागः इति नित्यप्रत्यक्षम्।

लक्ष्यं यत्किमपि भवतु, शक्तिपूजायां सिद्धिर्विन्द्यते चेत् निरर्थकशक्तिक्षयो निवारणीयः। सर्वशक्त्याकरेण स्वान्तरस्थेन आत्मना सह संयुज्य ततः शक्त्यवरतरमार्गो परिष्कर्तव्यः। परं च सम्यक्-श्रद्धया आवाहनं, पूजा, आत्मबलिदानं च कृत्वा महाशक्तेः प्रसादो लभ्मनीयः। तदैव देवी वरदा सती साधकस्य प्राणमनसोः अभिनवम् अपूर्वं बलम् उद्बोध्य सर्वभावेन ईप्सितार्थाय नियोजयेत्। तेनैव च करतलगता स्यात् फलसिद्धिः। कर्तव्यं यत् किञ्चित् सैव करिष्यति। निमित्तमात्रं स्यात् खलु साधकस्य मनः प्राणश्च।

तस्माद् विघ्नोत्सारणं, भूतबलिः, भूतशुद्धिः, न्यासः, प्राणायामः इत्यादि पूजायाः प्राक् कर्तव्यानां विषयाणां लक्ष्यं किल साधकस्य निरर्थकशक्तिक्षयनिवारणम्। येन केनचिद् वा उपायेन निरर्थकशक्तिक्षयनिवारणाद् एव समुद्दिष्टविषयलाभस्य प्रथमसोपानं समारूढोऽसि। अन्तर्निगूढपरमात्मनो ध्यानेन समुद्दिष्टविषयलाभाय या विशिष्टा शक्तिरावश्यकी, सा त्वयि समुद्बोधिता। सा शक्तिः सञ्चितात्मना, घनीभूततया, गृहीतमूर्तिमती सती प्रकाशिता। अन्त्ये च तस्या नवशक्तेर्नियोजनेन अभीष्टफलं संवृत्तं कलतलगतम्। सकलदेशकालेषु सकलफलसिद्धिविषये एव नियमोऽयं प्रवर्तितः। शक्तिक्षयनिवारणम्, आत्मनिहितमहाशक्तिध्यानम्, आत्मबलिदानं च। शङ्खघण्टाधूपदीपादीनाम् आडम्बरोऽस्तु, यद्वा मास्तु। सर्वविधशक्तिसाधकस्यैव सा अन्तर्निगूढेति जानीयाद्, न जानीयाद् वा। स्वस्मिन् शक्तिविशेषं प्रकाशयितुं पूर्वोक्तक्रमोपायो ज्ञातो वा, भवतु

वाऽज्ञातः। तथापि अभीष्टविषयं प्रति सर्वदा सर्वसाधकस्य पूर्वोक्तक्रमानुगणस्य तीव्रानुरागध्यानमात्रस्यैव फलसिद्धिप्रदाने हेतुत्वम् इति मननादेव ज्ञायते।

नैके पाश्चात्त्यदार्शनिकाः शक्तिं जडं मन्वाते। जडपरमाणुषु जडशक्तेः क्रीडां विहाय नान्यत् किञ्चित् तेषां नयनगोचरीभवति। विचित्रबहिर्जगत् तदपेक्षया समधिकविस्मयकरं च मानवान्तर्जगद् अपि यथोक्तदिशा जडमातापितरोः जडलीलाप्रसूतं जडापत्यम् इत्येव तैरुच्यते। मनोबलं, बुद्धिबलम्, आत्मबलं, सर्वमेव तथैवोत्पन्नम्। अपरे च जडचैतन्यभेदेन द्विधा शक्तिरिति कथयन्ति। एतद्द्विविधशक्तिक्रीडाया एव जगदुभयं प्रसूतम्। सूक्ष्मा चैतन्यशक्तिः, स्थूलां जडभगिनीं सततं स्ववशीकृत्य नियमयति।

द्वित्राणां केषाञ्चित् पाश्चात्त्यानां शक्तिविषयकं ज्ञानं भारतर्षीणां सामीप्यं भजते। तदपि अनुमानबलात्। न तु ऋषीणामिव तत् अनुभूतिफलम्। अन्यथा युरोपामेरिके कियद्दिवसात् प्रागेव चार्वाकमतम् उल्लङ्घ्य किञ्चिद् अग्रवर्तिन्यौ स्तः। युद्धेषु, धनागमकौशलेषु, बहुजनानां एकस्थलसंस्थाने सर्वत्र चैतन्येन साकं शक्तेः नित्यमेलनं प्रत्यक्षीकृत्यैव विशिष्टशक्तपदार्थेषु विश्वेस्मिन् जगति च भारतस्य ऋषयः शवशिवाराधनं[३] चक्रिरे। भिन्नाभ्रपर्वतश्रेणी, सागरवाहिन्यो नदनद्यः, ऊषाया रक्तिमच्छटा, तिमिरावगुण्ठनं सन्ध्यायाः इत्येतत् सर्वमेव तेषां सविधे तस्या अनन्तब्रह्माण्डप्रसविन्या देव्याः प्रतीकस्वरूपं सत् तस्याः सौम्यात्सौम्यतरा मूर्तिः प्रचकास्ते। अमानिशाया निश्छिद्रतामिस्रं, मृत्योः परुषालेख्यं, श्मशानस्य कठोरमौदासीन्यं, कालस्य संहारच्छाया इत्येषां समेषां पुनः तस्याम् एव करालवदनायां कोमलकठोरभावानां समकालसहावस्थानं नयनपथं समानीय तान् मोहयति स्म। देवासुरनित्यसङ्ग्रामस्थले मानवमनसि देव्याः पुनः विशेषप्रकाशं समुपलभ्य तस्या विशेषाराधनं व्यधीयत। मार्गदर्शकगुरोरन्तः, जगद्विमोहिन्याः स्त्रीमूर्तेरन्तः,

[३] शवशिवा आराधनम् इति च्छेदः।

विद्याक्षमाशान्तिमोहनिद्राभ्रान्त्यादिसात्त्विकानां तामसिकानां च गुणेषु, प्रत्येकं संसारस्थविशिष्टगुणसम्पन्नवस्तुव्यक्तिषु, तस्या एव अद्वितीयाया वराभयकराया मुण्डमालिन्या देव्या आविर्भावदर्शनेन, तस्याः श्रद्धासहकृताराधनेन स्वयं कृतार्थाः सन्तः समनुसृततन्मार्गं सुकृतिनं मानवं शिक्षितवन्तः।

कीदृशस्थानेषु शक्तेः कीदृशविशेषप्रकाशः, तथा च कस्य कथं वा पूजा विधीयते इति बहुविस्तारितोऽयं विषयः। अथ वयं तदालोचनायामेव प्रवृत्ता भवामः। अधुना उपसंहृत्यैतत् केवलम् उच्यते यत् भारतस्य कुलदेवी **दुःस्वप्ननाशिनी** शिवानी। तस्याः उपासनायां पूर्णभावेन आत्मबलिदानस्य ज्वलन्महिमानं द्रष्टुम् अनुभवितुम् इच्छाऽस्ति चेत् एहि, हे पाठक, क्षणाय निमीलितनेत्रः सन् ध्यानमार्गेण तस्य दक्षिणेश्वरस्य पञ्चवटीतले कुटीरनिवासिनः शक्तिसेवायै हृतदेहबोधस्य तस्य देवमानवस्य प्रेमिकस्य पदप्रान्तं, यं निकषा लब्धज्वलद्दीक्षो हि श्रीविवेकानन्दस्वामी अनन्तिकयुरोपामेरिकयोः चिरपददलितहिन्दूनां धर्मध्वजं डाययाञ्चकार, तीर्थास्पदस्य तस्यैव पदप्रान्तम् एहि क्षणाय सस्थैर्यम्।

॥इति श्रीश्रीरामकृष्णभगवत्पादपार्षदान्यतम-जगज्जननीश्रीसारदाम्बा-सेवकाग्रण्य-परिव्राजकाचार्यश्रीमत्सारदानन्दस्वामिचरणकृतौ **भारते शक्तिपूजा** इति नामके ग्रन्थे **शक्तितत्त्वपूजापद्धतिनिरूपणं** नाम प्रथमः प्रस्तावः॥